

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

CZEROVSZKI MARIANN

„...sumque argumenti conditor ipse mei...”

**Ovidius száműzetési elégiái narratív pszichológiai
megközelítésben**

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

TÉMAVEZETŐ: DR. TAR IBOLYA EGYETEMI DOCENS

SZEGED, 2008

Célok és módszerek

Publius Ovidius Nasót az általános vélekedés szerint i. sz. 8-ban relegálták a Fekete-tenger partjára, Tomiba, itt kb. 8 év leforgása alatt (valószínűleg 16/17-ben bekövetkezett haláláig) 9 könyvnyi elégiát írt. Ezek az elégiák, amelyek *Tristia* és *Epistulae ex Ponto* címen váltak közzismertté, képezik dolgozatunk vizsgálódási területét. Az *Ibist*, bár Ovidiusnak tulajdonítják, és keletkezését szintén a száműzetés idejére datálják, az általános gyakorlatot követve nem vonjuk be vizsgálatainkba. A *Tristia* és az *Epistulae ex Ponto* szorosabb összetartozása mellett nem csupán az szól, hogy a száműzetés ideje alatt keletkeztek, hanem eltérően az *Ibistől*, a témájuk is a száműzetés. Az Ovidius-kutatás megélénkülésekor fölvetődik a kérdés, hogy módszertanilag helyes-e a száműzetési elégiákat egységként vizsgálni, de az ezzel kapcsolatos aggályok alaptalannak mutatkoztak.

Dolgozatunkban a klasszika-filológia általánosan elfogadott módszerei mellett a narratív pszichológia eredményeit is alkalmazni kívánjuk. Törekvésünket az a megújulási szándék ösztönzi, amely a kilencvenes évek elején jelentkezett ezen a tudományterületen, és az a hosszú útkeresés magyarázza, amely a nyolcvanas évektől fogva diagnosztizálható Ovidius száműzetési elégiáinak az értelmezésében.

A narratív pszichológia a nyolcvanas években kibontakozó újfajta megközelítés a pszichológiában: elméletében és módszereiben a narratológia, a filológia és a pszichológia új eredményeit ötvözi és használja fel. Módszerei tehát részben azonosak a klasszika-filológiában alkalmazott eljárásokkal, elsősorban ez biztosítja annak a lehetőségét, hogy alkalmazásba vegyük saját tudományterületünkön is. Dolgozatunkkal tehát nem a pszichológiai kutatásokhoz kívánunk hozzájárulni, a narratív pszichológiának csupán azokat az elméleti megfontolásait és módszereit kívánjuk kölcsönvenni, amelyekről úgy véljük, hogy haszonnal alkalmazhatóak a klasszikus szövegek vizsgálatában.

Ovidius műveinek vizsgálata és azon belül is a száműzetési elégiák kutatása sokáig elhanyagolt területe volt a klasszika-filológiának. A költő születésének kétezredik évfordulója alkalmából rendezett konferenciák valamelyest fölhívták a figyelmet e hiányosságra, és a nyomában megélenkülő kutatások hatására hamarosan megváltozott az Ovidius-képünk. Bár az általános álláspont az volt, hogy viszonylag sokat tudunk Ovidius életéről, rá kellett jönnünk, ahhoz mégsem eleget, hogy megfelelő alapját képezhetné az addig egyeduralkodónak számító biografikus szemléletnek. A nyolcvanas évek elejétől fogva tehát a biografikus értelmezést fokozatosan háttérbe szorítja a fiktív-irodalmi nézőpont. A kérdést azonban azóta is minden kutató, aki a száműzetési költészettel foglalkozik, fölteszi: Vajon hogyan hatott a száműzetési szituáció a száműzetést tematizáló versek tartalmára? Van-e kapcsolat az elégiákban megszólaló elégikus *én* és a költő között? Merő fikció a pontusi költészet, vagy eltávolítva ugyan, de a költő személyes élményei jelennek meg benne? Minden olyan kísérlet, amely e kérdésekre választ kívánt adni, többnyire egyoldalúnak bizonyult: Megmaradt önmaga igazolása mellett, anélkül, hogy gondot fordított volna a konkurens nézetek kritikájára. Ennek a dialógus nélküli folyamatnak az eredményeképpen ma már egymástól igen távoli állásfoglalásokból rajzolódik ki az összkép. Úgy tűnik, az ellentmondó értelmezések hatására a bizonytalanság a versek megítélésében egyre fokozódik, a konszenzus hiánya illetve lehetetlensége miatt szinte talaját veszti a további kutatás. A publikációk száma olyan mértékben visszaesett, hogy előbbi mondatunk 2008-ban már nem is prognózis- hanem diagnózis-értékű.

Az elégikus világ és a pontusi realitások viszonyának a kérdése tehát a száműzetési költészet kutatásának alapvető problémája, amelynek tisztázása máig aktuális feladata a klasszika-filológiának. Dolgozatunk legfőbb célja sem lehet más, mint e kérdéskör ismételt fölvetése, hiszen ennek eredményein elindulva válik lehetővé minden további részterület vizsgálata. Megközelítésünk újdonsága a narratív pszichológiának a jól formált narratívumok

konstruálásáról és a narratív igazságról alkotott elképzeléseinek a fölhasználásában mutatkozik meg. Választásunk azért esett erre az elméletre, mert megítélésünk szerint egy olyan konstrukciós és recepciós modellt állít elő, amely képes figyelembe venni az antik irodalom sajátos, maitól eltérő szociális, történeti, tárgyi, műfaj történeti stb. háttérét. Az elmélet adaptálásának a sikerét elősegíti, hogy központi fogalma, a *valószínűség* már az antik elméletíróknál (Aristotelés, rétorikai elméletírók) fontos szerepet játszott.

Dolgozatunk felépítése a következő: Az 1. fejezetben összefoglaljuk, hogy a nyolcvanas évek elejétől, vagyis a biografikus szemlélet jogosságának a megkérdőjelezésétől fogva a száműzetési elégiák kutatásában milyen új nézőpontok vetődtek föl, melyek a kutatás aktuális kérdései. A 2. fejezetben rövid áttekintést adunk a narratív pszichológia elméletéről és módszertanáról, csupán azokra a kérdésekre szorítkozva, amelyek szoros kapcsolatban vannak dolgozatunk témájával. Külön figyelmet szentelünk annak, hogy a narratív pszichológia eredményei alkalmazhatóak-e a klasszika-filológiában. A 3. fejezetben az elégiának mint speciális narratívumnak a konstrukciós szabályait térképezzük föl, és az így nyert információk alapján választ keresünk arra, hogyan viszonyul az elégikus világ a pontusi realitásokhoz. A 4. fejezet fő témája STROH (1981) sokat vitatott elmélete a költészet vigaszának a programatikus jellegéről, és az *utilitas*-toposz fölhasználásáról, az utolsó fejezet pedig az önéletrajzi elégiát, a Trist. 4, 10-et vizsgálja abból a szempontból, hogyan fogalmazódik meg a narratívumban a költő identitása. A látszólag széttartó problémákat erős tematikus szálak kötik össze, amelyekre a dolgozat megfelelő helyein föl hívjuk a figyelmet.

A dolgozat eredményei

Gondolatmenetünk kiindulópontjaként igazoltuk, hogy azok a jólformáltsági kritériumok, amelyek a jelenkori narratívumok konstruálását szabályozzák, az ókori narratívumok esetében is érvényesek, valamint megállapítottuk, hogy a pontusi elégiák

narratívumoknak tekinthetőek. Ez a két megállapítás képezte az alapját a további vizsgálatoknak, melyek során feltártuk azokat a speciális konstrukciós szabályokat, amelyek a száműzetési elégiák mint narratívumok megalkotását befolyásolták.

Megfigyeléseink szerint az elégiára mint narratívumra vonatkozó szabályok nem írják elő, hogy az elbeszélő részletes és reális leírást adjon a környezetről, amelyben a leírt események megtörténnek. A pontusi táj ábrázolása követi azt a mintát, amelyet a korabeli költői gyakorlatban tapasztalunk: A tájleírás nem központi csupán járulékos eleme a versnek, soha nem öncélú, hanem a feladata az atmoszférateremtés, nem lép föl a realitás igényével, hanem fiktív tájat alkot. Ovidius tehát nem reális környezetrajzot készít a Tomi-beli körülményekről, hanem egy tartalmilag és hangulatilag is az elégiák kontextusához illeszthető toposzt használ föl. Ennek a célja nem az olvasó manipulálása, inkább arra utal, hogy Ovidius, követi a római költészetnek az *imitatióra* és *aemulatióra* épülő hagyományát.

Különbéle, egy irányba mutató kutatási eredmények alapján megfogalmaztuk az ókori római elégiának mint narratívumnak újabb speciális konstrukciós szabályát: az elégiában megszólaló *én* nem azonos a szerzővel, és az *énnek* nem kell igazat mondania. A *Tristia* és az *Epistulae ex Ponto* szövegének a vizsgálata alapján kimutattuk, hogy Ovidius a hagyományos szabályokhoz képest új kritériumokat fogalmaz meg száműzetési verseiben, amelyek ezekkel éppen ellentétesek: a narratívumban megszólaló *én* azonos a szerzővel, és az *én* igazat mond. Mivel a narratívumok jólformáltsága más személyek támogatásán nyugszik, a kritériumokat nem lehet önkényesen megváltoztatni, ezért az új szabályok érvényesítésének érdekében Ovidius kénytelen az elégiát a levélformával ötvözni, amelynek a konstruálására a pontusi költészetben meghirdetett új szabályok érvényesek. A korszakban uralkodó általános költészetfelfogás nem teszi lehetővé, hogy Ovidius maradéktalanul érvényesítse az új konstrukciós kritériumokat, így az elégia és a levél keveredésének eredményeképpen a pontusi elégiák két érvényben lévő, egymásnak ellentmondó szabályrendszer közt

ingadoznak: A versek középpontjában lévő *én* hangsúlyozza, hogy a versekben magáról beszél, és igazat mond, fölébresztve ezzel az olvasóban a történeti igazság megismerésére vonatkozó igényt, másrészt mindezt érvényteleníti, amikor különféle költői eszközök és irodalmi tradíciók fölhasználásával jelzi, hogy az elégia konstrukciós szabályai is fontosak a száműzetési költemények ábrázolásában. Ez az ingadozás oda vezet, hogy az olvasó elbizonytalanodik, melyik műfaj konstrukciós szabályait kell alkalmaznia a narratívumok értelmezéséhez. Az Ovidius által meghirdetett szabályokhoz jól illeszkedik az a vigasz-koncepció, amelyet STROH mutat ki a száműzetési elégiákban. Az ehhez kapcsolódó programvers (Trist. 5, 1) azt fogalmazza meg, hogy a gondok szavakba öntése megkönnyebbülést hoz a versekben megszólaló *én* számára. Vizsgálataink szerint azonban nem beszélhetünk egységes vigasz-felfogásról, mert az elégiákban a költészet vigasztaló hatásának (a gondok elfeledtetése vagy a kibeszélése) ellentmondó leírását találjuk.

A vigasz-versek vizsgálata során föltártunk egy olyan sémát, amely a *variatio* költői gyakorlatához igazodva több versben megjelenik. Ezekben a versekben a narratíva három főtéma köré szerveződik: 1. A száműzetésben kedvezőtlenek a külső és a belső körülmények a költői tevékenység folytatásához 2. A száműzetés alatt írt versek színvonala nem éri el a száműzetés előttiét 3. Az elégikus *én* a száműzetés körülményei között sem hagy fel a versírással. E három téma egymáshoz való viszonya a következő, variábilis konstrukcióban jelenik meg:

folytatom a versírást pedig alacsonyabb a versek színvonala mert kedvezőtlenek a körülmények

A konstrukció központi eleme az ellentét (*mégis írok*), amely magyarázatot igényel. A magyarázatnak a jól formált narratívum megalkotására vonatkozó kritériumok sajátosságai szerint elfogadhatónak kell lennie az olvasó számára, valamint illeszkednie kell a műfaji szabályokhoz. Eredményeink szerint Ovidius a szerelmi elégia *utilitas*-toposzáat formálja át,

hogy a vigasz-elem koherensen illeszkedjen az elégia világába. A versek szövege szerint a költészet hasznos (*utilis*) az elégikus *én* számára, mert a versírás az egyetlen vigasza. Ezzel megdől az az általános nézet, hogy a pontusi elégiákat *Zweckpublizistik*-ként kell értelmeznünk, ahol a versek olyan gyakorlati céloknak rendelődnek alá mint a költő hazahívása vagy áthelyezése egy Rómához közelebbi városba.

A *mégis írok* ellentétre épülő versek közül külön figyelmet szenteltünk a Trist. 4, 10-nek, mert önéletrajzi jellege miatt jól illeszkedik azokhoz az új műfaji szabályokhoz, amelyeket Ovidius a pontusi elégiák konstruálásakor részben érvényre juttat. Megállapítottuk, hogy a szokásos alapkonstrukcióra olyan narratívum épül, amely feltűnő módon eltér a többi száműzetési elégiában bemutatott éntörténettől. A progresszív narratívum létrehozására az ad lehetőséget, hogy a vers nem az *én* teljes életpályájáról, hanem annak egy aspektusáról, a költői pályafutásáról számol be. Következtetésünk szerint a szerző számára a költészettel való foglalkozás identitásának megerősítését szolgálja, ez jelenti számára a költészet valódi vigaszát.

Az Ovidius-kutatást leginkább foglalkoztató kérdésekkel kapcsolatban a következő eredményekre jutottunk: A száműzetési elégiák valószerűnek tűnnek az olvasók számára, ebből arra következtettünk, hogy Ovidiusnak személyes tapasztalatai voltak a száműzetési szituációról, valamint hogy a költő és a versekben megjelenő elégikus *én* között kapcsolatot kell feltételeznünk, de nem azonosíthatjuk a kettőt egymással..

A költő törekvései nyomán új műfaj keletkezik, amely váltakozva érvényesülő, ellentétes értelmű konstrukciós szabályaival többféleképpen értelmezhető narratívumokban ölt testet. Ebből ered az olvasó bizonytalansága a helyes értelmezést illetően. A szabályok ingadozásából arra következtethetünk, hogy a helyes út a két véglet között vezet, sem a biografikus sem a fikciós értelmezés nem lehet önmagában eredményes.

Ovidius korában a költészet közösséghez kötődő tevékenység, a szerző nem magának ír, hanem másoknak, az ókori Róma világában elképzelhetetlen a mai értelemben vett vallomásos jellegű személyes költészet. Emiatt a pontusi elégiákban megfogalmazott új konstrukciós szabályokat nem úgy értelmezzük, hogy a költő a vallomásos líra előfutára, hanem úgy ítéljük meg, hogy a folyton új utakat kereső Ovidius utolsó kísérletének vagyunk a tanúi, amelyben a hagyományokkal való szakítás és a tudatos újításra való törekvés nyilvánul meg.

PUBLIKÁCIÓK

- *Adiectivum nascens – gondolatok az ókori grammatikák szófajtanáról.* In: Tar Ibolya (szerk.) *Studia Juvenalia in Honorem Emerici Tegyei Septuagenarii.* Acta Universitatis Szegediensis. Acta Antiqua et Archeologica. Supplementum IX. Szeged Hungaria 2003, 5-10.
- *Az igazmondás határai: egy kétszer elmesélt történet tanulságai.* In: Felföldi Szabolcs (szerk.) *Abhivadana.* Tanulmányok a hatvanéves Wojtilla Gyula tiszteletére. Szeged 2005, 117-126.
- *Hérodotosz a narratív igazság nyomában. Elbeszélő szövegek narratív pszichológiai megközelítése.* In: Vass László és Galgóczi László (szerk.) *A mondat: kaland.* Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára. Szeged 2006, 83-88.
- *A Rhetorica ad C. Herennium és a narratívumok jólformáltsági kritériumai.* In: Déri Balázs (szerk.) *Oratoris officium.* Tanulmányok a 70 éves Adamik Tamás tiszteletére. Budapest 2008, 71-80.
- *Hierakológói.* (társszerző: Kasza Péter) In: Jankovics József és Szabó G. Zoltán (szerk.) „Nem súlyed az emberiség!” *Album amicorum Szörényi László LX születésnapjára* (közlésre elfogadva)
- *Interpretationsmöglichkeiten der erneuerten Kunstgriffe in Ovids Trist. 1,1.* In: Mayer Péter (szerk.) *Klassizismus und Modernität.* Acta Universitatis Szegediensis. Acta Antiqua et Archaeologica. Supplementum X. (közlésre elfogadva)
- *Methoden der narrativen Psychologie in der klassischen Philologie* In: *Laetae segetes iterum.* Brno. (közlésre elfogadva)